TİASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yıl: 7, Sayı: 25, Haziran 2020, s. 80-89

Dr. Öğr. Üyesi Pınar BÜLBÜL

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Eskişehir Tarihi, pbulbul2004@hotmail.com

ESKİÇAĞ ANADOLUSUNDA KENTLEŞME*

Özet

İnsanoğlu, tarih öncesi devirlerde genellikle mağara ve ağaç kovuklarında yaşamıştır. Özellikle Paleolitik devir, bunun en belirgin örneğini bizlere sunmaktadır. Anadolu'nun bilinen en eski Paleolitik Çağ yerleşmesi, Gaziantep'teki Dülük Köyü'nün Keber tepesindeki MÖ. 600.000 yıllarına tarihlenen ve dünyanın da en eski yerleşmelerinden biri olan Dülük Höyük'tür. Neolitik devire kadar bu şekilde yaşamını sürdüren insanlar, Anadolu'da MÖ. 8000-5000 yılları arasına tarihlenen Neolitik devirle birlikte yerleşik hayata geçmiştir. Bu dönemde ilk köyler kurulmuş ve ziraat faaliyetlerine başlanmıştır. Neolitik dönemden sonra başlayan ve az miktarda madenin de kullanıldığı Kalkolitik devirde yerleşim merkezleri biraz daha büyümüş olup, bunların etrafı surlarla çevrilmeye başlanmıştır. Tunç devrinde ve sonraki dönemlerde artık şehir devletleri ortaya çıkmış ve bu şehir devletlerinde ticaret yapmak amacıyla büyük ve küçük pazar mahalleleri kurulmuştur. Görüldüğü üzere aşama aşama gelişen bu süreçlerin ardından kentler ve kent devletleri ortaya çıkmış ve beraberinde her dönem kendine özgü yenilikler getirmiştir. Şehirlerdeki yönetim sisteminden, şehirlerin altyapısından, sosyal hayatına kadar pek çok konuda farklı unsurlar ve farklı mimari yapılar ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eskiçağ, Anadolu, Şehir, Tarih öncesi, Kentleşme.

URBANIZATION IN ANCIENT ANATOLIA

Human kind have lived mostly in caves and tree hollows in the prehistoric era. Especially the Paleolithic age has presented us the most significant examples of that. The oldest settlement from the Paleolithic age in Anatolia is the Dülük Höyük which is based in Keber hill of Dülük Village in Gaziantep, dated to 600.000 B.C.

* Bu makale, "Geçmişten Günümüze Çocuk ve Şehir Temalı" IV. Canik Sempozyumunda (15-17 Mayıs 2015) sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

and is also one of the oldest habitats of the world. Living in this way until the Neolithic Age, human kind have adopted a sedentary life in Anatolia with the Neolithic Age which is dated in 8000-5000 B.C. In this era, first villages were built and agricultural activities were started. In the Chalcolithic Age, started after Neolithic Age and witnessed usage of a few mines, settlements have expanded a little bit more as they get enclosed with walls. City-states started to appear in and after the Bronze Age, and several large and small market hoods were built to boost business in these city-states. As it can be observed, cities and city-states appeared after these gradual processes and brought idiosyncratic changes in each period. From the management systems and infrastructures to social life of the cities, many diverse components in different topics and architectural structures appeared.

Keywords: Anatolia, City, Prehistoric, Urbanization, Migration.

ESKİÇAĞ ANADOLUSUNDA KENTLEŞME

Biriktirme ve bir yere yerleşme, insanın doğasında olan bir özelliktir. Kent sıradan ve basit bir yerleşim yeri ve yerleşme hadisesi değildir. Bazı unsurları içinde barındırması ve ona hayat vermesi, insanları ve kurumları cezbetmesi gerekmektedir. Kentin tanımı yapılırken mıknaş sözcüğünün kullanmasının sebebi buradan gelmektedir. Sadece nüfus artışıyla kente dönüşmüş neolitik bir köy bulunduğu yönünde bir delil bulunmamaktadır. Sadece ilkel dönemlerde kırsal topluluklar kısıtlı da olsa bir gelişme gösterdikleri bilinmektedir. İlk kentsel merkezin, ticari amaçla değil, tanrılara ve doğal güçlere tapınılan törensel yani dinsel bir alan olduğu görüşü daha ağır basmaktadır. Aslında ilk kentlerin ideolojilere dayalı temeller üzerine kurulduğu ileri sürülmektedir. Oysa pekçok bilim adamı, kenti ticari bir girişim olarak değerlendirmektedir. Bu görüşe göre bütün kentler, mali ve ticari bir uğraşın sonucudur. Zaten ilk kentlerde de el sanatları son derece gelişmiştir. Bu ilk kentlerde, kent içinde takas usulünün dışında bir iç pazar yeri bulunamamıştır. Kentlerin ortaya çıkışı üzerine Childe'in yaklaşımı birçok araştırmacı için temel oluşturan bir açıklama olmuştur. Childe, M.Ö 3000 yıllarında Mısır, Mezopotamya ve İndus vadisinde ortaya çıkan toplumsal değişiklikleri kentsel devrim olarak değerlendirmektedir. Childe'in kentsel devrim olarak nitelediği gelişmelerin, coğrafya ve toplumsal ilişkiler açısından, Doğu uygarlıklarında meydana geldiği anlaşılmaktadır. Yakın dönemlere kadar kentle ilgili yapılan çalışmalarda bu konuda farklılık olmadığı görülmektedir. Yine Childe'in belirttiği gibi arkeolojik bulgular sadece tek bir kültürün değil, ayrı ayrı neolitik kültürlerin varlığını ortaya koymaktadır.¹

Kent ve Kentleşmenin tarihçesine kısa bir değerlendirme yaptıktan sonra Anadolu'da kentleşmeyi ele alabiliriz.

Bilindiği üzere Anadolu, maden devrine erişinceye kadar, binlerce yıl süren uzun bir taş devri yaşamıştır.

Paleolitik devir, tarihten önceki devirlerin en eski safhası olup, "Yontma Taş Devri" olarak da bilinir. Bu devirde insanlar, kültür bakımından avcılık seviyesinde bulunuyorlardı. Başka bir

¹ Ensar Yılmaz-Salih Çitçi, "Kentlerin Ortaya Çıkışı ve Sosyo-Politik Açından Türkiye'de Kentleşme Dönemleri", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, sayı 35, 2011, s. 256

deyişle, yiyeceklerini temin edebilmek için, bütün gün dolaşarak av aramakta, geceleri ise mağara ve ağaç kovuklarında barınmakta idiler

Anadolu'nun en eski paleolitik çağ yerleşmelerinden ilki, Gaziantep yakınlarında yer almaktadır. Gaziantep'teki Dülük köyünün Keber tepesinde yapılan bilimsel kazılarda, alt paleolitik döneme ait çakmaktaşı aletler ve bu aletlerin yapıldığı atölyeler bulunmuştur. Bu kalıntılar ışığında, Dülük, MÖ. 600.000 yıllarına tarihlenerek dünyanın en eski yerleşimlerinden biri olarak gösterilmiştir.

Türkiye'de Paleolitik çağın en eski yerleşim merkezlerinden ikincisi ise, İstanbul'da Küçükçekmece Gölü'nün kuzey ucundaki Yarımburgaz Mağarası'dır.²

Anadolu'da Yarımburgaz'dan hemen sonraya ait önemli yerleşmelerden biri de, Karain Mağarası'dır. Paleolitik devre ait en önemli buluntular, üç büyük bölmeden oluşan bu mağarada ele geçirilmiştir. Antalya'nın 30 km. kuzeybatısında, denizden 450 m. yükseklikteki mağara 50 m. kadar derinliğindedir. Birbirine dar giriş ve geçitlerle bağlı üst üste 8 büyük boşluktan oluşur. Korunaklı konumu, ağzının güneye açık oluşu ve geniş bir oturma alanına sahip bulunuşu yüzünden insanların her evrede sığınabilmiş oldukları mağarada Alt Paleolitik Çağ'ın sonlarından başlayıp Roma Çağı'na değin süren 8 tabaka açığa çıkarılmıştır.³

Paleolitik devirden sonra başlayan ve "*Orta Taş Devri*" demek olan Mezolitik devir, M.Ö. 15.000-8.000 yılları arasında tarihlenmektedir. Mezolitik devir, Paleolitik devrin bir devamı niteliğindedir.⁴ Orak gibi bıçakların bulunması, ilk tarımın başladığı, yani bitkilerin daha ekilmeden, doğal olarak biçildiği görüşünü destekliyor. Ama yine de temel ekonomi biçiminin avcılık olduğu açıkça anlaşıyor.⁵

Mezolitik devirden sonra, insanlığın eriştiği kültür aşamasına *Neolitik (Yeni Taş Devri)* devir denilir. Çağımızın sosyal ve ekonomik düzeninin temelini oluşturan Neolitik yani Yeni Taş Dönemi, Türkiye'deki yaygın kullanımıyla Cilalı Taş Devri insanlığın kültürel gelişimindeki en önemli süreçtir. Çünkü bu süreçte insanoğlunun yaşam ve geçim tarzı köklü değişikliklere uğrayarak bir bakıma günümüz uygarlığının temelleri atılmıştır. Bu dönemi ana unsurları, geçici doğal barınaklardan kalıcı köysel yaşama, giderek avcılık ve toplayıcılıktan da üretime yani tarım ve hayvancılığa geçiş olarak özetlenebilir.⁶

Neolitik devir, taş devri kültürleri içerisinde bir inkılâp devri olarak kabul edilir. Çünkü bu devirde birtakım yeni keşif ve icatlarla karşılaşılmalıdır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1. Ateş, insanoğlu tarafından kontrol altına alınmıştır.**
- 2. Pişirme tekniği ile seramik imaline başlanmıştır.**
- 3. Ziraat keşfedilmiştir.**

² Veli Sevin, Anadolu Arkeolojisi, Der Yayınları, İstanbul 2003, s. 8

³ Veli Sevin, a.g.e., 2003, s. 9,10

⁴ E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 12. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa 2013, s. 9-10

⁵ H. T. Uçankuş, Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi ARKEOLOJİ Tarih Öncesinden Perslere Kadar Anadolu, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 248

⁶ Veli Sevin, a.g.e., 2003, s. 18

4. İlk defa olarak yerleşik hayat başlamıştır.

Görüldüğü üzere, yukarıdaki keşif ve icatların herbiri, bir diğerinden kaynaklanmıştır. Gerçekten, paleolitik devirlerden beri mevcudiyeti bilinen ateş, Neolitik devirde insanoğlu tarafından kontrol altına alınmış ve buna bağlı olarak da o güne kadar elde yapıldıktan sonra güneşte kurutulan çanak çömlekler, ateşte pişirilmek suretiyle daha sağlam ve daha kullanışlı hale getirilmiştir.

Neolitik devre kadar, yiyeceğini doğadan temin eden insanoğlu, bu devirde ilk defa olarak ekip biçmeye başlamıştır. Ne var ki, bu defa da bir başka problem ortaya çıkmıştı. Çünkü, ekip dikilen tarla ve bahçelerin, yabani hayvanlardan ve dış düşmanlardan korunması gerekiyordu. Bu yüzden, Neolitik devir Anadolu insanı, ekip diktiğini beklemek için, tarla ve bahçelerin kenarlarına küçük kulübeler kurmuştur. Böylece, Neolitik devirde ilk yerleşik hayat, başka bir tabirle köy kültürü başlamış oluyordu.⁷

İlk ve orta çağda yerleşimlerin oluşum nedenleri genel olarak 5 şekilde sınıflandırılmaktadır. Bunlar:

1. İnsan yaşamı için uygun iklim ve coğrafya,
2. Ulaşım imkanlarının elverişliliği
3. Su kaynaklarına yakınlık,
4. Toprakların verimli olması
5. Savunmaya elverişli olması

Anadolu'da bütün aşamalarıyla ilk yerleşim örneğini Diyarbakır yakınlarında bulunan Çayönü yansıtmaktadır. Çayönü yerleşimi, yaklaşık 9000 yıl önce insanoğlunun kent yaşamı hakkında bilgi veren en eski örneklerdendir.⁸ Çayönü tepesi, Diyarbakır'ın Ergani İlçesi'nin güneybatısında Dicle nehrinin kollarından Boğazçayı kıyısında yükselen bir höyük yerleşmesidir. Çayönü'nde 1968 yılında, Prof. Dr. John Braidwood ile Prof. Dr. Halet Çambel tarafından kazıya başlanmıştır. Bu kazılar sırasında, burada Anadolu'nun en eski Neolitik Çağ'a ait bir köy yerleşmesi ortaya çıkarılmıştır.⁹ Çayönü evleri, barınma ve korunma amacı güdülerek yapılan bir barınak iken, sadece yatıp uyumak ve sert doğa koşullarından korunmak için sınırlı bir amaca hizmet etmiştir.

Yerleşik düzene geçişle birlikte kalıcı barınaklar yapılmaya başlanmış, bazı aile ve iskan birlikleri kurulmuş çiftçilik ve hayvancılık düzenli bir ekonomik sistemin oluşumunda önemli bir rol oynayarak daha sonraki kent ve devlet örgütlenmesinin temelini oluşturmuştur. MÖ. 8000-5000 yılları arasında Anadolu, dünyadaki en ileri yerleşimlere sahiptir.¹⁰ Özellikle bu dönem yerleşimlerinden Çatalhöyük, dünyadaki en eski köy kültürünü yansıtan önemli bir yerleşme olarak dikkati çekmektedir.¹¹ Özellikle Erken Neolitik Çağ'da Çatalhöyük'te ilk

⁷ E. Memiş, a.g.e., 2013, s. 10-11

⁸ Türkan Kejanlı, "Anadolu'da İlk Yerleşmeler ve Kentleşme Eğilimleri", Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları, 2005, Cilt 4 Sayı 1, s. 90

⁹ H. T. Uçankuş, 2000, s. 248

¹⁰ Türkan Kejanlı, 2005, Cilt 4 Sayı 1, s. 90

¹¹ Türkan Kejanlı, a.g.e., 2005, s. 91

yerleşmeleri görüyoruz.¹² Çatal Höyük'ün en gelişmiş Neolitik yerleşme olması, öncelikle bugünkü Konya ovasında eskiden var olan büyük bir çanak gölün giderek kuruması ve geride bıraktığı sulak alanların verimli bir tarım ve hayvancılık ekonomisi yaratmasına dayalıdır. Ancak, yakınlardaki Hasandağı ve Karacadağ volkanlarından elde edilen obsidyeni işlemesi de topluluğun gelişiminde önemli bir etken olarak dikkate alınmaktadır.¹³

MÖ. 7000 yıl öncesinde Konya ovasının en bereketli yerinde kurulan ve ovanın en büyük yerleşmesi olan Çatalhöyük'ün ilk yerleşme evresinde avcılık ve toplayıcılık yapılırken, son yerleşmede tarım, hayvancılık ve karma ekonomi yapıldığına dair ipuçları yakalanmıştır. Başlangıçta bağımsız ve birbirinden uzakta yapılan evler ileri dönemlerde birbirine bitişik hale gelmeye başlamıştır. Tarımla elde edilen ürünlerin saklanması ihtiyacı ile doğan bu planlı evler, ürünlerin işlenmesi için avlu ve ürünlerin saklanması için depoların oluşmasına da zemin hazırlamıştır.¹⁴ Tapınak ve konutlar, taş olmadığı için, kerpiç temeller üzerine, biçim verilmiş çamur tuğladan yapılmıştır.¹⁵ Ortaya çıkarılmış 50 kadar tapınaktan bazıları büyük ve özenli yapılmış, duvarları çok renkli resimler ve kabartmalarla süslenmiştir. Genellikle tek renkli kaplar, kaba hamurlu, kalın çeperli ve basittir. Alet ve silahlar doğal cam ve çakmak taşından, kaşık ve kepçeler kemikten yapılmıştır. Dokumacılık yanında sepet yapımının da olduğu anlaşılmıştır.¹⁶ Evler dikdörtgen odalardan oluşmuşlardır. Bir ana oda ve bir ambar odasını kapsayan bu evler, birbirine bitişik yapılmışlar ancak yine de her birinin kendi duvar olup, toplu bir planlamadan söz edilemez. Bu evlere giriş yalnız damlarda açılmış deliklerden el merdivenleri ile sağlanıyordu.

Böylelikle bu evler damlardan korunabilen kapalı bir bütün oluşturuyorlardı. Ana odaların iç düzeni, günlük yaşantının güçlü ve kült bağlarının etkisi altında olduğunu göstermektedir.¹⁷ Hemen hemen evlerin tümünde, halkın büyüsel tasarımlara bağlılığını gösteren, duvar resimleri, heykel niteliğindeki duvar süsleri, ve adak heykelcikleri gibi tanıtlara rastlanmışsa da kimi evlerde bu tür süslemeler öyle kalabalık bir yığın oluştururlar ki, bu evler artık yaşamak için kullanılamaz duruma gelmişlerdir. bunlara "Küçük Tapınak" denilmektedir.¹⁸ Ocak ve fırından yükselen duman, ya düz çatıdaki bu delikten ya da saçak altındaki açık pencereden dışarı çıkardı. Yapıların bazılarında havalandırma bacası görülmüştür.¹⁹ Yine bu evlerde, odaları aydınlatmak için üzüm salkımı biçiminde yapılmış kandiller bulunmuştur. Konya Karahöyük'te bir de banyo odası vardı. Burada bulunan banyo teknesi pişmiş topraktandı ve içinde oturularak yıkanılıyordu. Evler ince duvarlı ve bu nedenle de genellikle tek katlı idiler. Ancak Konya Karahöyük'teki saray, kalın duvarlar göz önünde tutulursa, iki katlı idi.²⁰

MÖ. 5000-3000 yılları arasında "Gelişkin Köy Dönemi" de denilen Kalkolitik Çağ başlar. Bu çağda Anadolu insanı taşın yanında bakırı da keşfederek işlemiş ve günlük hayatta

¹² Rudolf Naumann, Eski Anadolu Mimarlığı, TTK Yayınları, Çev. Beral Madra, Ankara 2007, s. 15

¹³ J. G. Macqueen, Hititler ve Hitit Çağında Anadolu, Arkadaş Yayınları, Çeviren: Esra Davutoğlu, Ankara 2001, s. 14

¹⁴ Türkan Kejanlı, a.g.e., 2005, s. 91

¹⁵ H. T. Uçankuş, 2000, s. 250

¹⁶ İlhan Akşit, Anadolu Uygarlıkları ve Türkiye'nin Antik Kentleri, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2008, s. 14

¹⁷ Rudolf Naumann, a.g.e., 2007, s. 15

¹⁸ Rudolf Naumann, a.g.e., 2007, s. 495

¹⁹ H. T. Uçankuş, 2000, s. 250

²⁰ Ekrem Akurgal, Anadolu Uygarlıkları, Net Yayınları, İstanbul 2007, s. 48

kullanmaya başlamıştır.²¹ Kalkolitik döneme bakıldığında, hayvancılığın geliştiği, giderek merkezi tarım yerleşmelerinin kurulması ile ilk krallıkların ortaya çıkmaya başladığı, günlük yaşamın düz damlardan genişleyen ortak avlulara doğru kaymaya başladığı görülmektedir. Bu dönem yerleşmelerinde evler, yiyecek depolamak ve hayvanları barındırmak için bodrum katlı yapılmaya başlanmıştır. Bu durum evlerde daha fazla artı ürünün biriktirildiğinin bir göstergesi de sayılabilir. Erken Kalkolitik yerleşmesi örneklerinden olan Can Hasan'da konutların birbirine kenetlenmiş olduğu görülmekte ve Çatal Höyük'te olduğu gibi temel amacın birlik, yani barınaklarını dış tehlikelere karşı korumak olduğunu göstermektedir. Eski köyün içinde yükselen kale, krallık kurumunun somut ifadesi olarak doğarken, her zaman dayanıklı malzemeden, kalın taş duvarlı, anıtsal bir yapı olarak, saray, tapınak ve ambardan oluşan üç ayrı işlev bünyesinde barınmıştır.²² Burada dikdörtgen veya kare planlı, bitişik düzende yapılmış tek odalı evler açığa çıkarılmıştır. Çanak çömlek açıktır. Kaplar krem astar üzerine kırmızı boya bezemelidir. Erken Kalkolitik çağın ilerleyen dönemlerinde Doğu Anadolu'nun güney kesimlerinin Suriye ve Mezopotamya'dan etkilendikleri görülür.²³

Bronzun MÖ. 3500'lerde bulunması ile başlayan Maden çağı, neolitik yerleşmeler arasında ticaret ilişkilerinin yoğunlaşmasına ve bu yerleşmelerin gereksinimleri için dışa bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. Bronzun uzmanlaşma ve örgütlenmiş bir ticaret gerektiren kullanımı kentlere önemli merkez ve toplumsal, ekonomik, kültürel fonksiyonların belirginleştiği yerleşim birimleri statüsünü kazandırmıştır. Teknolojideki gelişmeler sonunda dağınık köy ekonomisinin üst düzeyde örgütlenmiş kentsel ekonomiye dönüşmesini sağlayan ise, kral ve krallık kurumu olmuştur. Merkezi konumdaki kişi olarak kral, köyün kente dönüşmesinde ve yeni bir sembolik olgu ile kent imgesi oluşturmada önemli rol oynamıştır. İlk gerçek kentlerin ortaya çıkması MÖ. 2500-2000 yıllarında Erken Bronz dönemlerine rastlamaktadır.

Tarıma dayalı önemli bir artı ürün birikimi olması, başta kralın bulunduğu bir sosyal tabakalaşma ve iş bölümünün varlığı, Matematik ve diğer bilimsel gelişmeler, yerleşmeyi etkileyen bir kent duvarının bulunması, en az 5000-9000 nüfusun yoğun biçimde yerleşmiş olmasının Erken Bronz Dönemi kentlerinin özellikleri olduğu belirtilmektedir. Bu dönem kentleri, dış ticaret ilişkileri nedeniyle çok zenginleşmiş kentlerdir ve yönetici sınıf konut ya da saraylarda yaşamaya başlamıştır. Erken Bronz Dönemi kentlerinden olan Alişar (Sorgun-Yozgat), bu dönemin önemli yerleşimlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Alişar, belirgin toplumsal, ekonomik ve kültürel fonksiyonlara sahip olmasının yanı sıra, kent ticaret, madencilik, siyasal örgütlenme bakımından da gelişme göstermiştir.

MÖ. 1950-1750 Asurlu tüccarlar, Anadolu'nun her yanına dağılarak kent tüccarlarıyla bağlantı kurmuş ve bu kentler ticaret kolonileri haline dönüşmüşlerdir. Geç Bronz Dönemi olarak adlandırılan dönemde toplam yedi yerleşim yeri saptanmıştır ki bunlardan Kayseri yakınlarında bulunan Asurlular döneminde yapılmış bir kent devleti olan Kültepe'deki Kaneş-Karum, düzlük şehirlerin bir örneğidir.²⁴ Karum diğer Anadolu yerleşmelerinin bir çoğunda olduğu gibi, Kültepe'nin bir aşağı şehri değildir. Bu höyük bir beylik, bir krallık merkezi, bu

²¹ İlhan Akşit, 2008, s. 16

²² Türkan Kejanlı, a.g.e., Ekim 2005, s. 91

²³ İlhan Akşit, 2008, s. 17

²⁴ Türkan Kejanlı, a.g.e., Ekim 2005, s. 90-92

şehir de özel amaçlarla, ticaret amacıyla başka ülkeden, başka ırktan insanlar tarafından, bu beyliğin himayesi altında kurulmuş bir pazar yeri, bir koloni şehridir.²⁵

Anadolu'da kent yerleşmeleri arasında Kaneş önemli bir merkezdir ve gelişmesi ticaret sayesinde olmuştur. Belirgin toplumsal örgütlenme, tarım, hayvancılık, ekonomik, kültürel fonksiyonlar, uzun mesafe ticareti, siyasal örgütlenme gelişmiş durumdadır. Kaneş, koloni çağında bağımsız bir kent olmasına rağmen yakın komşularıyla siyasal bazı ilişkiler geliştirmiştir. M.Ö. 2000 yılının ilk yüzyıllarındaki örnekler, öncelikle Eski Asur Ticaret Kolonilerinin evleri, iş yerleri ve bunların kurulmasında destek sağlamış yerli prenslerin sarayları olarak ortaya çıkmıştır. Kaneş'te yerliler, Karum'da ise tüccarlar yaşamış, yönetici sınıf ve kent halkı ova düzeyinden yaklaşık 20 m yüksekte bulunan 500 m çapındaki Kültepe Höyüğünde otururken, tüccarlar Höyüğü çevreleyen dairesel surların dışındaki Karum'da oturmuşlardır. Konut tipi farklılaşmış, kat yükseklikleri çeşitlenmiş ve ticaret işlevi de konutta yapılmıştır. Bazı konutlarda doğrudan sokağa açılan dükkanlar yer almıştır. Sosyal tabakalaşma konut tiplerinde ve büyüklüklerinde farklılıklar ortaya çıkarmıştır.²⁶ Sokakların oldukça düzenli bir şekilde geçirilmiş olduğu görülmektedir. Genişlikleriyse, yüklü hayvan ve araba trafiğine uygundur. yüzey, toprak veya taş döşelidir. Yapılan kazılar sırasında, taş döşeli yollardan geçen arabaların tekerlek izlerine rastlanmıştır. Yayalar tarafından kullanılan yan sokaklar ise, oldukça dar olup, arabaların geçmesine uygun, geniş sokaklara bağlanmaktadır. Konutlar sokaklara göre yönlendirilmiş, her konutun girişi doğrudan sokağa, bazen de sokağın genişlemesiyle oluşan meydana açılmıştır. Sokaklarda atık suyunu ve yağmur suyunu akıtmak için, kanallar açılmış ve bu kanalların üstü, her zaman, yassı ve muntazam taşlarla örtülmüştür. Böylece bir çeşit kanalizasyon sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır.²⁷ Kentlerin surlarla çevrildiği bu dönemde surun içinde saray, tapınak ve evlerin yer aldığı anlaşılır. Evler iki katlı olup, yukarıda da belirttiğimiz gibi sokaklar taş döşenmiştir. Ölüler evlerin tabanlarına gömülmüşlerdir. Bu şehir tipleri daha sonraki Hitit dönemi şehirlerine öncülük edecektir.²⁸ Tapınak odalarının duvarlarında ve sedirlerinin kenarlarında boğa başları ya da boynuzları gömülü bulunuyordu. Böylece bu devirde tarımın başlaması ile boğalara tapma inancının ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Yeni Taş Devrinde olduğu gibi daha sonraki Anadolu için de öküz ve boğa, yalnız doğa gücünün ve çoğalmanın bir sembolü değil, ayrıca toprağın sürülmesinde gördüğü büyük iş bakımından tarımın da başlıca etkeni idi.²⁹

Hititler, M.Ö. XIV. yy.da o zamanın üç büyük ve güçlü ülkesinden biri, M.Ö. XIII. yy.da ise Mısır'la birlikte dünyanın iki süper devletinden biridir ve federatif sistemde bir imparatorluk kurarak Suriye ve Mezopotamya üzerinde egemen olmuşlardır. Ülke ekonomisinin temelini oluş-turan tarım, merkezi yönetim tarafından örgütlenmiş, hayvancılık, madencilik ve ticaret de sürdürülmüştür. Hitit döneminin ünlü kentleri arasında başkentliğini de yapmış olan Yozgat yakınlarındaki Boğazköy Hattuşa gösterilebilir güçlü bir yönetim merkezi oluşturma çabalarıyla bu kentin yapımına önem verilmiş, belirgin toplumsal örgütlenme, tarım, hayvancılık, ekonomik, kültürel fonksiyonlar, ticaret, madencilik, siyasal örgütlenmeye sahip ve Hitit Krallığının başkenti olan bu kentin etrafı surlarla çevrilmiştir. Avlulu konutlar iki katlıdır

²⁵ H. T. Uçankuş, 2000, s. 334

²⁶ Türkan Kejanlı, a.g.e., Ekim 2005, s. 92

²⁷ Sevgi Aktüre, Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004, s. 124-125

²⁸ İlhan Akşit, 2008, s. 20

²⁹ Ekrem Akurgal, a.g.e., 2007, s. 22

ve konutların kendi bağımsız duvarları vardır. Mülkiyet hakkı uygulanmıştır. Birbirini dik açı ile kesen yolları vardır. İleri dönemlerde anıtsal bir yapı ile karşılaşılırken, sokaklar ve evlerin yakınları çalışma alanı olarak kullanılmıştır. Saray halktan kopuktur. İşyeri ve konut ayrımı yoktur ve ekonomik anlamda ayrılmış mahalleler bulunmaktadır. Kale ve öndeki tarlalar arasındaki çabuk ve rahat bir bağlantı sağlayan, duvara bitişik 100 basamaklı iki merdivenin, daha çok askeri amaçlarla kullanıldığı kesindir. Savunma kolaylığı nedeniyle dağlık bir arazide kurulmuş ve arazi iyi kullanılmıştır. Kent çift sur ile çevrilmiştir. Surların önünde daha alçak bir engel duvarı yer almaktadır. Duvarın üç ana girişi vardır ve 71m'lik gizli bir alt geçit bulunmaktadır.³⁰ Konya Karahöyük'te de bugüne kadar yapılan kazılarda halkın yaşadığı özel evlere rastlanmıştır.

Erken Hitit çağına ait olan Karahöyük'ün I. tabakasında paralel yollar arasında sırt sırta konuşlanan, bitişik sistemde yapılar bulunmuştur. Bu evler, taş temel üstüne, üzerine ağaçtan bir hatıl konularak ve bunların da üstüne kerpiç duvar örülerek, yapılmıştır. Kerpiç yapılar günümüzdeki Anadolu köylerinde olduğu gibi kışın soğuğa karşı, yazın sıcağa karşı insanları koruyordu. Evler genellikle tek katlıydı. Nadiren de olsa iki katlı evlere rastlanmıştır. Evlerin kapı ve pencere bölümleri bulunamamıştır. Bunlar büyük olasılıkla ağaçtandı, birkaç yerde de kapılara ait söve taşları ele geçirilmiştir. Yapıların çatıları ağaçlarla örtülmüş, üzerlerine de bugünkü Anadolu köylerinde olduğu gibi ot ya da kamış serilmiştir. Kamışların üstüne de çamurdan düz bir çatı inşa edilmiştir.

Yine günümüzün Anadolu köylerinde olduğu gibi yazın sıcak günlerde insanlar yaşamını çatıda sürdürmüştür. Karahöyük'te binaların birden fazla katlı olduğunu gösteren kerpiç merdivenler de bulunmuştur. Evlere, sokağa açılan bir avludan geçilerek girilmekteydi. Buradan kapılar aracılığıyla mutfak ve odalara ulaşılyordu. Odaların içinde kerpiçten sekiler inşa edilmiş, ayrıca duvar kenarlarına tahıl küpleri dizilmiştir. Mutfakta ocaklar bulunmuştur ve yine aynı bölgede, pişmekte olan yemeğe ait bir seramik tencere de ele geçirilmiştir.³¹

MÖ. 500-400 yıllarında ise, Pers istilası ile kentlerin yıkılması dönemi izlenirken, MÖ. 330-MÖ. 30 yılları arasında da Anadolu'da Hellenistik dönem yaşanmıştır. Bu dönemin en önemli özelliklerinden biri şehirciliğin gelişmesidir. Bu dönemde kentler, köylerden yapısal olarak ayırt edilebilirken, meclis binası gibi bazı özel binalar kentlerdeki daha kompleks yerel yönetim biçimlerine ihtiyaç duyulmasından dolayı ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle Roma mimarisini de etkileyecek asıl büyük yenilik, konforlu ve çok katlı evlerin yapılması olmuştur. Yunanlılarda kent yerleşmesi sınırlandırılmış değildir ve çevre surları aşılmaz engeller olmadıklarından kentler kalabalıklaştıkça, dış mahalleler genişlemiştir. Yunanistan kentlerinde sokaklar çok dar ve binalar üst üste yığılmış oldukları halde, kolonilerdeki kentler önceden tasarlanmış bir plan dahilinde kurulurken, kentin doğrultusu, rüzgar ve güneş hesaplanarak tespit edilmiş ve trafiği düzenlemek için geniş ve düzgün caddeler dik açılarla kesişmiştir. Çok sayıda kuyu açıldığı halde, gerektiğinde yer altından borularla su getirilmiş, kirli suların toplanmasını kolaylaştırmak için binalar gruplaştırılmıştır.

Yeni kurulmuş Hellenistik Dönem kentlerinde kent planlaması oldukça basit tutulurken, birbirini dik kesen düz caddeler ile kent, satranç tahtası şeklinde bir takım dört köşeli kısımlara

³⁰ Türkan Kejanlı, a.g.e., Ekim 2005, s. 93

³¹ Sedat Alp, Hitit Güneşi, Tübitak Yayınları 3. Basım, Ankara 2005, s. 42,43

ayrılmıştır. Bu kentlerde genişliği 30 m. olan iki ana cadde kent merkezinde birleşmiş ve bu yolların altında da su yolları ile kanalizasyon ağı kurulmuştur.³² Roma mimarisi büyük ölçüde, bir mekan, kapalı bir iç mekan ve dış mekan mimarisidir. Mısırlılar ve Yunanlılar son derece etkileyici yapılar şekillendirdiler, ama bu yapıların çoğu insan topluluklarını barındırmak üzere yapılmamıştı. Yalnızca Hellenistik mimaride kamusal mekanlar bilinçli ve kasıtlı olarak şekillendirilmeye başlandı. Romalıların kamusal mimariye, hem kapalı mekanlara hem de kamusal mekanlara, büyük önem vermelerinin bir nedeni, Roma uygarlığının başlangıcından beri, temel oluşturucu öge olarak kent üstünde odaklanmış olmasıydı. Gerçekten de Romalıların tarihleri önemli bir savaş ya da belirli bir kralın saltanatıyla başlatmazlar; onlar için tarihleri MÖ. 753'te Romulus ve Remus tarafında Roma kentinin kuruluşuyla başlar.³³

Sonuç

İnsanoğlu en eski dönemlerden bu yana hep bir yerlerde barınma ihtiyacı duymuştur. Önceleri mağaralarda, ağaç kovuklarında yaşayan insan, daha sonraları ziraati keşfederek tarımla uğraşmaya başlamış ve beraberinde yerleşik hayata geçerek ilk yerleşim birimlerini yani "köyleri" kurmuştur. Daha sonra madeni bulan ve bunu işlemesini öğrenen insanoğlu, yavaş yavaş daha büyük yerleşim yerleri kurmuş ve kurmuş olduğu bu şehirlerin etrafını surlarla çevirmiştir. Gelişen ve savunması daha kolay olan bu şehirlerde artan nüfusla birlikte planlı konutlar, sokaklar, caddeler, altyapı gibi şehir planlamaları yapılmış ve buralar daha modern bir şehir hüviyeti almaya başlamıştır. Yani her dönemin kendi imkanları ve yenilikleri doğrultusunda şehirler yeni şekiller almaya başlamıştır.

KAYNAKLAR

- Akşit, İlhan, Anadolu Uygarlıkları ve Türkiye'nin Antik Kentleri, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2008
- Aktüre, Sevgi, Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004
- Akurgal, Ekrem, Anadolu Uygarlıkları, Net Yayınları, İstanbul 2007
- Alp, Sedat, Hitit Güneşi, Tubitak Yayınları 3. Basım, Ankara 2005
- Erginöz, Murat Aykaç, İlkçağdan Günümüze Mimarlık ve Şehircilik Tarihi, Arion Yayınevi, İstanbul 2010
- Kejanlı, Türkan, "Anadolu'da İlk Yerleşmeler ve Kentleşme Eğilimleri", Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları, 2005, Cilt 4 Sayı 1, s. 89-98
- Macqueen, J. G., Hititler ve Hitit Çağında Anadolu, Arkadaş Yayınları, Çeviren: Esra Davutoğlu, Ankara 2001
- Memiş, Ekrem, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 12. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa 2013
- Naumann, Rudolf, Eski Anadolu Mimarlığı, TTK Yayınları, Çev. Beral Madra, Ankara 2007
- Sevin, Veli, Anadolu Arkeolojisi, Der Yayınları, İstanbul 2003

³² Türkan Kejanlı, a.g.e., Ekim 2005, s. 94

³³ Murat Aykaç Erginöz, İlkçağdan Günümüze Mimarlık ve Şehircilik Tarihi, Arion Yayınevi, İstanbul 2010, s. 43

Uçankuş, H. T., Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi ARKEOLOJİ Tarih Öncesinden Perslere Kadar Anadolu, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000

Yılmaz, Ensar- Çitçi, Salih., "Kentlerin Ortaya Çıkışı ve Sosyo-Politik Açından Türkiye'de Kentleşme Dönemler", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, sayı 35, 2011, s. 252-267